

Ontwerp de grens

AUTEURS Mark Eker & Henk van Houtum

ILLUSTRATIE & FOTOGRAFIE Mark Eker

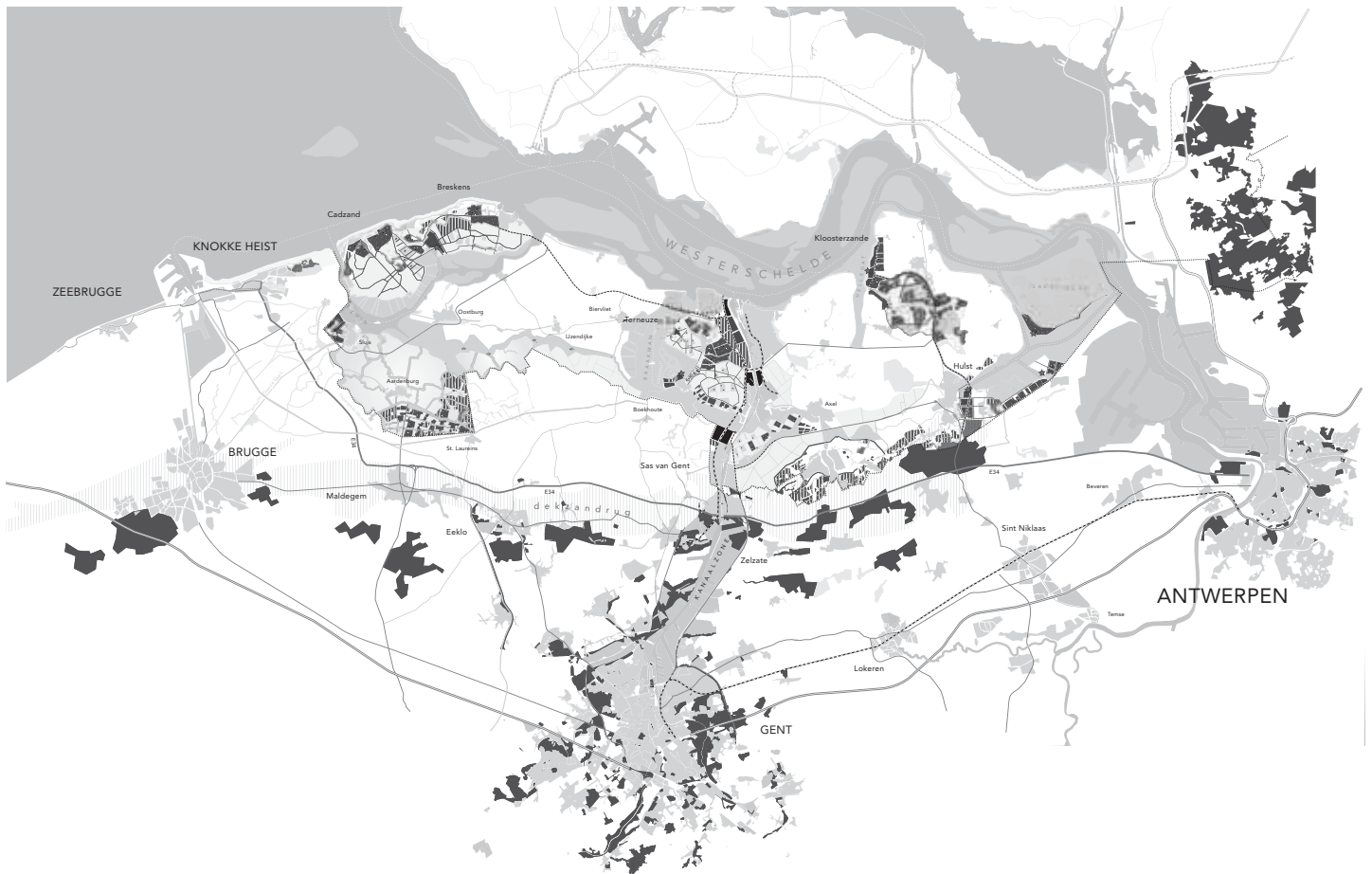
Grensoverschrijdend denken in de planning en geografie komt nog steeds vaak maar moeilijk van de grond. Het 'einde plangebied' denken lijkt nog altijd het credo. Durf grensoverschrijdend te ontwerpen aan het grensland.

De Europese Unie stimuleert al enige decennia grensoverschrijdende samenwerkingsprojecten via het INTERREG-programma. Het landschap rondom de nationale grenzen valt in het programmaonderdeel A 'grensoverschrijdend en nationale grenzen'. Daarnaast bestaan de programma's B voor 'transnationale samenwerking met meerdere landen en het Noordzeeprogramma' en C voor 'interregionale en Europa-brede projecten'. In 2014 gaat naar verwachting de vijfde ronde van start. Er is dus al met al minstens een kleine kwart eeuw geëxperimenteerd met grensoverschrijdende projecten op gebieden als natuur, water, landschap, economie, infrastructuur, recreatie en cultuurhistorie. Toch komt de grensoverschrijdende samenwerking nog altijd vaak moeizaam van de grond en bekijken veel projecten niet. Dat uitblijven van duurzame resultaten is meer dan toeval. De oorzaken zijn structureel. Grensoverschrijdende samenwerking en gebiedsplanning hebben veel weg van de figuur van de weifelende missionaris. De missie wordt met de mond beleden, maar in de praktijk zijn er tal van andere zaken die dringender worden gevonden. Ondanks dat jaren is geprobeerd 'de andere kant' van het nationale en lokale beleid in het gezichtsveld te krijgen, blijft het daardoor op de meeste structuurvisiekaarten meestal maagdelijk wit aan 'de andere kant' van de grenslijn. Voor de provincies en gemeenten is het grensland eigenlijk nog steeds vooral 'einde plangebied'. Het grensoverschrijdende gebied wordt niet standaard meegenomen in de eigen plannen. Sterker, het lijkt er soms op dat men nog altijd niet werkelijk de grens durft mee te nemen of misschien wel niet echt duurzaam wil meenemen in de structuurplannen en ruimtelijke ordeningsplanning. Misschien is het

uit angst voor het onbekende, of speelt de vrees bevoegdheden te verliezen mee of is het gewoon omdat het er in de dagelijkse realiteit – als puntje bij paaltje komt – toch altijd weer die binnenlandse zaken worden geprioriteerd. Tekenend is dat nog in 2009 de voormalige Commissaris van de Koningin in Zeeland, Wim van Gelder, werd benoemd tot 'grensmakelaar' om de samenwerking een nieuwe impuls te geven, maar dat deze functie in 2011 weer is opgeheven. Geen prioriteit meer.

Het uitblijven van duurzame resultaten is meer dan toeval

Hoe hardnekkig deze fixatie op 'eigen grond eerst' is, bleek recentelijk misschien nog het meest uit de discussies over krimp. In het rapport 'Ruimte maken voor krimp' uit 2009 zijn de resultaten van het Ontwerpplab Krimp gebundeld. Uit de kaarten blijkt dat de grootste (meeste) krimpregio's langs de grens liggen. Toch wordt krimp vaak alleen vanuit nationaal perspectief benaderd. Terecht wordt geconstateerd dat krimp een regionale en zelfs landelijke dimensie heeft. Krimp in de grensregio's – die vaak als nationale 'achterkanten' gezien worden – heeft immers alles te maken met het bestaan en de aantrekkingskracht van (een) nationale voorkant(en), (de) kernregio(s) van een land. Een blik op de kaart bezien door een grensoverschrijdende bril leert nochtans dat net aan de andere kant van de grenslijn óók nationale constellaties van voor- en achterkanten, van groei- en krimpregio's bestaan. En dat zou tot nadenken moeten stemmen. Bevinden 'onze' krimpregio's zich wellicht in een grensoverschrijdend 'krimpgeselschap'? En is de krimp in de buurregio's van dezelfde omvang en aard? Of is daar zelfs sprake van groei? Wat betekenen de problemen en kansen van krimp vanuit dit perspectief? Wat betekenen de verschillen tussen de grenskrimpregio's onderling? Zo gezien is krimp in de grensregio's in plaats van een nationaal probleem wellicht een internationale kans.

Figuur 1: Ontwerpkartaat Nederlands-Belgische grens volgens het scenario 'Verlangen': de grens op een theaterale manier versterken.

In de binnenkort te verschijnen uitgebreide studie 'Grenslandschap' hebben we het internationale perspectief als zo'n nieuwe motor voor vitaliteit geïdentificeerd en ontwerpenderwijs verkend. Vanuit de overtuiging dat grens, grensligging en grenslandschap kwaliteiten zijn die als potentieel inspirerende en vernieuwende context kunnen worden opgepakt. Wat het grenslandschap vooral zo interessant maakt, is dat er altijd dubbelzinnigheid en dubbelzijdigheid in aanwezig is. Het trekken van een lijn, waarbij je afsprekt dat dit van mij is en dat van jou, maakt verschil in de ruimte. Als dat harmonieus gebeurt geeft dat rust, comfort en is het vaak een bron of bevestiging van de eigen identiteit. Hoe en wanneer die grenslijn is getrokken en hoe deze geïnterpreteerd en in het landschap wordt bevestigd is overal anders. Tegelijkertijd is de grens niet alleen een einde, maar altijd ook een begin van een ander domein, een andere identiteit ook wellicht. Juist het trekken van een lijn bevestigt het verschil. Maar het maken van onderscheid maakt tegelijkertijd ook een connectie mogelijk. Het zijn deze dubbelzinnigheid en dubbelzijdigheid die maken dat geen grens en geen grenslandschap hetzelfde zijn. In onze studie hebben we deze kenmerken juist opgevat als mogelijkheid, als een kans voor andere manieren van ruimtelijk plannen en ontwerpen.

Als grenslandschap hebben we een strook van twintig kilometer landin- en uitwaarts vanaf de grens met Duitsland en België gedefinieerd. De begrenzing hiervan is een arbitraire, evenzeer een 'constructie' als de landsgrenzen zelf. Ze heeft louter tot doel om over het geheel te kunnen denken en spreken, om het werkbaar te

maken als onderwerp van studie. Het gemeenschappelijke van alle plekken in dit gebied is hun verre ligging ten opzichte van het centrum van Nederland. Dat maakt dit gebied in 'Nederlands' opzicht perifeer, terwijl delen ervan in andere opzichten zeer centraal kunnen liggen. Het nationale 'landsgrenslandschap' is daarmee anders dan het zeegrenslandschap, dat fysiografisch uniformer is en waar min of meer één beeld bij bestaat. De landsgrens is in veel opzichten een historisch, sociaal en ruimtelijk opzicht een multidimensioneel en complex construct.

Juist vanwege de aanwezigheid van de grens als tastbaar en als abstract gegeven (de nationale 'omhulling') en vanwege de activiteiten en landschappelijke karakteristieken die door de grens zijn ontstaan, heeft het grenslandschap een unieke cultuurhistorische waarde. Dat zou expliciet in ruimtelijke ontwerpen kunnen worden meegenomen. Wat ons betreft zou dit echter niet moeten leiden tot een agenda die de 'unieke en specifieke eigenschappen' van dit landschap zonder meer wil musealiseren en conserveren. Als het grenslandschap of delen ervan al zo eenduidig te identificeren zijn, dan zou het zonder meer behouden ervan geen goed idee zijn. Het gaat ons om de aandacht voor het gebied en niet om het behoud an sich, noch om het volledig te willen uitgummen of laten vervlakken in een grensoverschrijdende samenwerking. Vele opties zijn dan mogelijk. Zo zou je op sommige plekken aan de grens juist de verschillen kunnen benadrukken, omdat dat stimulerend en innovatief zou kunnen werken voor het exploiteren van het specifieke eigene en op weer andere plekken is het logischer om de krachten

te bundelen. Maar soms kan het voor een bepaalde grensruimte ook aantrekkelijk zijn om juist niet te plannen en het gebied liefdevol te verwaarlozen. Want het grensgebied is in sommige gevallen mede 'ontstaan' omdat het zich op een bepaalde manier aan de aandacht heeft onttrokken. Omdat de grens 'einde plangebied' was of omdat er juist de doorgang naar de rest van de wereld gefaciliteerd moest worden. Het Nederlandse grensland is op veel plaatsen een non-landschap, een transitieruimte, een plek die zich altijd in de ooghoeken heeft schuilgehouden. Een plek ook waarvan je in sommige gevallen kan afvragen of die niet beter in de ooghoeken kan blijven zitten, als je haar echt zou willen behouden. In die zin past dit onderzoek ook in een breder groeiende interesse voor restplekken, niemandslanden, tussenlanden, verborgen landschap, witte vlekken en deregulering – voortkomend uit een constatering dat Nederland tot in de puntjes is volgepland en dat het niet-plannen, de 'nontwikkeling' en het open laten misschien de nodige lucht en ruimte kunnen geven.

Een grens reikt visioenen aan van hoe het landschap er uit kan zien

In de studie 'Grenslandschap' hebben we naast een algehele verkenning van het grenslandschap aan de Nederlands-Duitse en Nederlands-Belgische grens expliciet de mogelijkheden onderzocht om ontwerpenderwijs met de grens om te gaan. Naast het 'niets doen' hebben scenario's als 'de grens radicaal wegdenken' (gedefinieerd als Gemeenschap) en 'de grens op een theatrale manier versterken' (gedefinieerd als Verlangen, zie figuur 1) hierin een aandeel gekregen. Op die manier is de grens niet alleen de oorzaak

van hoe het landschap er op dit moment uit ziet, maar kan ze ook de verbeelding in gang zetten en visioenen aanreiken van hoe het landschap er uit zou kunnen zien. Hoe kan je bijvoorbeeld het aspect van verlangen ruimtelijk invullen? Hoe kan je vorm geven aan de frictie die er in gebied tussen verschillende belangen is? Het zijn vragen en denkoefeningen die uiteindelijk niet alleen voor het grenslandschap, maar bij allerlei vormen van 'ontwerpen aan grenzen' relevant kunnen zijn.

Wij willen met deze studie het grenslandschap onder de aandacht brengen van de (inter)nationale ruimtelijke ordening en politiek. Als alternatieve impuls voor grensoverschrijdende samenwerking. Die wat ons betreft niet automatisch en rechtlijnig wordt gevoed vanuit de wens om verschillen te verkleinen en Europa grenzenloos te denken, maar die juist de rijkdom en de positieve verschillen langs en over de grens adresseert. Die deze variabiliteit viert en vertaalt in innovatieve en verleidelijke perspectieven, die soms kunnen leiden tot een grenzeloos regionaal landschap, maar ook tot weerbarstige landschappen vol contrast en grensvormen. En dat alles vanuit het besef dat ondanks decennia aan Europese eenwording het grenslandschap als zodanig zelden landschappelijk ontworpen of gepland is. Dat nu is juist onze inzet. Ofwel: maak een aantrekkelijk grensland, ontwerp de grens.

Mark Eker (markeker@lijbrandt.nl) is landschapsarchitect en werkt momenteel bij de Provincie Noord-Holland als regionaal ontwerper. Henk van Houtum (h.vanhoutum@fm.ru.nl) is politiek geograaf en verbonden aan het Nijmegen Centre for Border Research van de Radboud Universiteit Nijmegen. Het boek 'Grenslandschap' van deze auteurs verschijnt dit najaar bij Blauwdruk. De uitgave is mede mogelijk gemaakt door NICIS.

Dit bord is een voorbeeld van een grens. Voor de voorbijganger bevindt zich hierachter een verborgen landschap.